

УДК 72.05:296.735(476.6)

СТЫЛІСТЫЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ І ТЭНДЭНЦЫІ БУДАЎНІЦТВА КАТАЛІЦКІХ ХРАМАЎ
ПАЎНОЧНАЙ ГРОДЗЕНШЧЫНЫ

М.К. ШАЎЛІС

(Прадстаўлена: канд. гіст. навук, дац. У.Я. АЎСЕЙЧЫК)

Гродзенская вобласць знаходзіцца ў паўночна-заходняй частцы краіны, мяжуе з Польшчай і Літвой, праз вобласць працякае рака Нёман, якая працягнулася амаль на тысячу кіламетраў па Беларусі і Літве (мал. 1).

Шырока вядомая архітэктурная, у тым ліку горадабудаўнічая, спадчына Гродзеншчыны. Тут на берагах Нёмана, як ні ў адной іншай вобласці Беларусі, захавалася значная колькасць аб'ектаў манументальнага дойлідства. Умацаванні Гродна, Ліды, Навагрудка і Крэва разам з іншымі беларускімі, літоўскімі і ўкраінскімі замкамі ўтварылі ў часы ВКЛ цэласную абарончую сістэму агульнадзяржаўнага значэння. Вялікая была яе роля ў абароне ад нападаў рыцараў-крыжакоў. Да перамогі над Тэўтонскім ордэнам у Грунвальдскай бітве 1410 г., крэпасці і замкі Гродзеншчыны з'яўляліся апорнымі пунктамі абароны.

Мал. 1. Карта Гродзенскай вобласці

Многія гарады, пасёлкі і вёскі Гродзенскай вобласці захавалі ў сваіх цэнтральных частках архітэктурна-планіровачныя асаблівасці мінулых стагоддзяў, а таксама дзясяткі твораў архітэктуры і культуры. Многіх з іх, на шчасце, не закранулі горадабудаўнічыя пераўтварэнні апошніх стагоддзяў. Слонім і Навагрудак, Крэва і Гальшаны, Жыровічы і Дзятлава непаўторныя ў сваім абліччы, прывабныя гістарычна-архітэктурнымі ансамблямі, вартымі ўвагі ландшафтамі. Але ёсць гарады, якія вылучаюцца складанай, шматаблічнай прыгажосцю, якая нарадзілася з напластаванняў, пакінутых рознымі эпохамі і мастацкімі стылямі. Такая прыгажосць горада Гродна [1]. Пабудовы розных часоў суседнічаюць на яго вуліцах і плошчах, і гэта не здаецца несумяшчальным, а, наадварот, складае дзіўнае адзінства і прывабнасць.

Шмат каталіцкіх храмаў захавалася на беларускай зямлі. Большасць з іх адносяцца да ахоўваемай дзяржавай гісторыка-культурнай спадчыны [2]. Дзякуючы падтрымцы дзяржавы апошніх

дзесяцігоддзяў многія касцёлы Беларусі ў нядаўнім мінулым былі адноўлены або рэканструяваны, большасць касцёлаў выкарыстоўваюцца каталікамі і ў нашы дні.

Беларусь мае выключна багаты прыродны і гісторыка-культурны патэнцыял, спрыяльны для турызму. Адносна мяккі клімат, у спрыяльнай прапорцыі суадносяцца з ландшафтамі: адкрытыя і залесеныя прасторы, багацце рэк і азёр, адсутнічаюць шырокія горнарудныя і прамысловыя раёны. Рэспубліка мае кампактную тэрыторыю, густую сетку сельскіх і гарадскіх (асабліва малых і сярэдніх) населеных пунктаў, развітую інфраструктуру дарожных камунікацый рознага ўзроўню. У гарадах і сельскай мясцовасці знаходзіцца 1834 помнікі археалогіі, 1597 – архітэктуры, 1131 – гісторыі, 122 – мастацтва, каля 100 цэнтраў народных промыслаў і рамёстваў, дзясяткі лакальных раёнаў традыцыйнага ткацтва і вышыўкі, ганчарства, пляцення і г.д. Акрамя прыродных запаведнікаў, заказнікаў існуюць селішчы і гарады, якія ўяўляюць сабой комплексныя запаведнікі, дзе гістарычнае асяроддзе суседнічае з традыцыйна-бытавым укладам жыцця.

Турызм з'яўляецца адной з найбуйнейшых галін сусветнай эканомікі, якія дынамічна развіваюцца і спрабуюць заняць належнае месца ў эканоміцы нашай дзяржавы. У цяперашні час распрацаваны шматлікія турыстычныя маршруты разнастайнай тэматыкі і напрамкаў.

На поўначы Гродзенскай вобласці Беларусі захаваліся ўнікальныя помнікі археалогіі, архітэктуры і культуры, якія прадстаўляюць гісторыю станаўлення беларускай дзяржавы. Помнікі архітэктуры і гісторыі Гродзеншчыны займаюць значнае месца ў культурнай спадчыне Беларусі. Найбольш вядомыя з іх: касцёлы ў вёсках Міхалішкі, Герваты, Дайлідкі, Кемелішкі, Гудагай; у вёсцы Варняны - старадаўні архітэктурны ансамбль 18 стагоддзя: Юр'еўскі касцёл, дом ксяндза, аптэкара, жылая вясковая архітэктура. У Ашмянскім раёне вылучаецца вёска Баруны, дзе захаваліся цудоўны касцёл; а ў мястэчку Гальшаны захаваліся касцёл, царква і руіны замка роду Сапегаў [3]. На тэрыторыі Смаргонскага раёна ў вёсцы Крэва размешчаны руіны аднаго з самых старажытных сярэднявечных замкаў, у далёкія часы ў гэтым замку праходзілі важнейшыя дзяржаўныя падзеі, а зараз Крэўскі замак - гэта адзін з найважнейшых архітэктурных помнікаў Беларусі. А ў Залесі Смаргонскага раёна знаходзіцца выдатны палац Агінскага.

Касцёлы поўначы Гродзеншчыны прадстаўляюць вялікую цікавасць для турыстаў, іх багацце ўнутранае і знешняе ўбранне, разнастайнасць формаў, і, на дадзены момант, добры стан, служаць добрым стымулам, для таго каб адправіцца ў падарожжа і наведаць касцёлы Беларусі. Культурна-гістарычная спадчына і касцёлы Гродзенскай вобласці прыцягваюць мноства турыстаў.

Менавіта культура будынка з'яўляюцца матэрыяльным сведчаннем багатай гісторыі краю. Касцёлы і манастыры, якія і сёння ўпрыгожваюць гістарычныя цэнтры гарадоў і сельскіх паселішчаў Гродзеншчыны. Фарміраванне адметнай архітэктуры адбывалася на працягу доўгага часу, але калі казаць пра паўночныя ўзоры Гродзенскай вобласці, то варта згадаць прымяненне тыпаў манастырскай забудовы і арганізацыі прасторы касцёла, якія ўжо склаліся на Захадзе. Тым не менш, на тэрыторыі Беларусі ўзніклі храмы і манастыры з іх характэрным абліччам, абумоўленым багатай культурнай традыцыяй краю, заснаванай на ўзаемаўплыве візантыйскай і рымскай культуры, асаблівасцямі мясцовага клімату і ўзроўню будаўнічай тэхнікі.

Нязначная адлегласць паўночнага рэгіёна Гродзеншчыны ад Вільні (усяго каля 30 км) рабіла гэты рэгіён навакольным сталіцы, і ў краязнаўчай літаратуры ён заўсёды разглядаўся як Віленшчына.

Рэгіянальная і гістарычная залежнасць ад Вільні адбілася на спецыфіцы архітэктурнай спадчыны края. У канцы XIV ст. гэты рэгіён, разам з Вільняй, прыняў хрышчэнне па каталіцкім абрадзе (1387 г.), таму ўсе ацалелыя тут помнікі сакральнай хрысціянскай архітэктуры маюць каталіцкае паходжанне. Вялікія зямельныя надзелы і многія населеныя пункты паўночнага рэгіёна са старажытнасці належалі Віленскаму біскупству. З гістарычнымі падзеямі часоў фармавання Вялікага Княства Літоўскага і пашырэннем каталіцтва звязаны першыя пісьмовыя звесткі пра найбольш старажытныя мястэчкі і паселішчы рэгіёна, пра заснаванне ў іх каталіцкіх парафій. Першыя касцёлы, відавочна, былі пабудаваны з традыцыйнага мясцовага будаўнічага матэрыялу — дрэва, але, з прычыны яго недаўгавечнасці, неаднаразова перабудоўваліся, мянялі сваё аблічча і да нашага часу не дайшлі. Больш трывалыя мураваныя храмы з'яўляюцца толькі ў XVII ст. Іх архітэктура выразна адлюстроўвала ўплыў архітэктурна-мастацкага стылю барока, што панавала ў той час у храмабудаўніцтве Заходняй і Цэнтральнай Еўропы, але ў беларускім дойлідстве набыў свае самабытныя рысы з прычыны моцных мясцовых будаўнічых традыцый.

Сярэдзіна XVII ст. была адзначана шматгадовай вайной паміж Рэччу Паспалітай, з аднаго боку, і Маскоўскай Руссю і Швецыяй — з другога. Арэнай гэтай вайны, якая атрымала ў гісторыі назву «крывавы папоп», стала тэрыторыя Вялікага Княства Літоўскага. Былі разрабаваныя і спаленыя амаль усе гарады і мястэчкі, якія мелі пераважна драўляную забудову, а таксама нешматлікія мураваныя збудаванні, асабліва каталіцкія храмы. Да прыкладу вёска Міхалішкі Астравецкага раёна, размешчаная на важнай воднай артэрыі, мела стратэгічнае значэнне і таксама пацярпела падчас гэтай вайны. Верагодна, у гэты час быў зруйнаваны першы мураваны касцёл у гонар Яна Хрысціцеля [4]. Фундацыя на будаўніцтва новага касцёла была зроблена пасля замірэння Рэчы Паспалітай са Швецыяй сынам першага фундатара Янам Бжастоўскім у 1662 г. Аўтарам пабудовы лічыцца архітэктар бельгійскага паходжання Крыштоф Пенс, які заснаваў цэлую дынастыю архітэктараў і дэкаратараў у Вялікім Княстве Літоўскім.

Падчас «патопу», у 1659 г., у Кракаве выйшаў першы ў Рэчы Паспалітай мясцовы трактат па архітэктуры і будаўніцтве, які пачынаўся з прадмовы «да можных» і заклікаў іх будаваць адпаведна «свайму небу і звычайу», гэта значыць, адпаведна сваім традыцыям, клімату і ладу жыцця. Мясцовы традыцыяналізм, дэкларатыўны патрыятызм, рыцарскі дух, узмоцнены ваеннымі падзеямі, — гэта прыкметы тагачаснай ідэалогіі, якая завецца ў навуцы «сарматызмам». Гэтая з’ява генетычна паходзіць ад назвы старажытнага вольнага племені сарматаў, нашчадкамі якіх лічылі сябе прадстаўнікі мясцовай шляхты. Спалучэнне ідэалогіі сарматызму з мастацкімі сродкамі агульнаеўрапейскага стылю барока, што паступова пашыраўся ў беларускім сакральным дойлідстве на працягу XVII ст., прывяло да фармавання адметнай плыні «сармацкага» барока, першым і праграмным творам якога ў гісторыі беларускай архітэктуры стаў касцёл Міхала Арханёла ў Міхалішках Астравецкага раёна.

Наступны архітэктурна-мастацкі кірунак позняга беларускага барока, названы «віленскім барока», выступае ў гісторыі еўрапейскага мастацтва з’явай значнай і самабытнай.

Шматлікія старажытныя святыні сталіцы Вялікага Княства Літоўскага моцна пацярпелі падчас пажараў горада ў 1737 і 1747 гг. Іх адбудова патрабавала вялікіх намаганняў і сродкаў. У гэты час у Вільні супольна працавалі замежныя і мясцовыя архітэктары, дэкаратары, рамеснікі розных будаўнічых прафесій, якія аднаўлялі горад, надавалі яго святыням больш сучасны еўрапейскі выгляд. У выніку гэтай дзейнасці ў сярэдзіне XVIII ст. склаўся адметны архітэктурна-мастацкі стыль, які атрымаў у мастацтвазнаўстве назву «віленскага барока». Для храмаў віленскага барока характэрныя дзве высокія шмат’ярусныя ажурныя вежы на галоўным фасадзе, якія маюць тэлескапічную будову. Ярусы вежаў паступова змяншаюцца ўверх па памерах, што надае ім моцную стэрыяскапічную перспектыву і зрокава робіць яшчэ больш высокімі і ўзнёслымі. Праёмы вежаў мелі маляўнічы фігурны абрыс, былі скразнымі, што стварала на фоне неба прыгожы карункавы ўзор, рабіла архітэктурнае збудаванне лёгкім і нібыта нематэрыяльным. Гэтую ілюзію ўзмацнялі хвалістыя абрысы планаў і фасадаў будынкаў, вытанчаны ордэрны дэкор, пышныя алтарныя кампазіцыі, якія стваралі неакрэсленыя межы паміж прасторай і масай будаўнічага матэрыялу, чым істотна адрозніваліся ад строгасці і лапідарнасці сармацкага барока папярэдняга часу.

Новы напрамак позняга беларускага барока, звананага віленскім, у хуткім часе распаўсюдзіўся па ўсёй краіне і, зразумела, не абмінуў рэгіён, найбольш блізкі да сталіцы. У стылі віленскага барока ў 1760–1761 гг. на ахвяраванні парафіянаў быў пабудаваны мураваны касцёл Узвышэння святога Крыжа ў вёсцы Быстрыца, адначасова з Быстрыцай было распачата будаўніцтва мураванага касцёла ў блізкай ад яе вёсцы Варняны. Юр’еўскі касцёл у Варнянах пабудаваны ў стылі віленскага барока ў 1760–1769 г. і кансэраваны віленскім біскупам Т. Зянковічам [5]. Асноўны мастацкі акцэнт, адпаведна яго дамінантнай ролі ў ансамблі, зроблены на галоўным двухвежавым фасадзе касцёла, які выступае за межы асноўнага аб’ёма і вызначаецца вытанчанасцю і ажурнасцю сілуэта. Асноўнай славатасцю вёскі Баруны Ашмянскага раёна з’яўляецца касцёл Святых Пятра і Паўла, які быў пабудаваны ў 1757 годзе. Гэты касцёл з’яўляецца вельмі яркім увасабленнем архітэктуры віленскага барока. Дадзены ўнікальны храм знаходзіцца ў самым цэнтры вёскі.

Акрамя мураваных культавых збудаванняў на поўначы Гродзеншчыны ацалела некалькі каштоўных помнікаў драўлянага сакральнага дойлідства. Відавочна, што ўсе ацалелыя на сённяшні дзень помнікі драўлянага культавага дойлідства Астравеччыны маюць агульныя рысы ў аб’ёмна-прасторавай кампазіцыі і вызначаюцца сціплым дэкаратаўным вырашэнні. Першапачаткова яны былі ўзведзены ў эпоху барока, потым былі рэканструяваны ці адноўлены на старых падмурках і набылі прыкметы новых архітэктурна-мастацкіх стыляў, але трывала захоўвалі традыцыі мясцовага цяслярства паўночнага захаду Беларусі.

Жыхары Гродзеншчыны з даўніх часоў з вялікай павагай ставіліся да Бога. Сведчанне таму — велічныя высокамастацкія храмы, шматлікія каплічкі. Яны даносяць да нас многавяковую гісторыю народа, шматпакутны лёс нацыі, яе імкненне да зямнога дабрабыту, міру, ушанавання рэлігійных, агульначалавечых ідэалаў. Храмы — гэта святыні, якія беражліва, з пакалення ў пакаленне, народ ахоўваў ад гістарычных катаклізмаў, каб перадаць у будучыню ўвасаблены ў іх неацэнны духоўны скарб, нерухома каштоўнасць — душу нацыі.

ЛІТАРАТУРА

1. Харэўскі, С. В. Культывая архітэктура Заходняй Беларусі / С. Харэўскі // Искусство и культура. – 2012. – № 3(7). – 18 с.
2. Калаліцкія храмы на Беларусі. – Мінск : Беларус. энцыкл., 2000. – 20 с.
3. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Гродзенская вобласць. – Мінск, 1986. – 43 с.
4. Памяць. Астравецкі раён. – Мінск : Беларус. энцыкл., 2004. – 480 с.
5. Гісторыя вёсак і мястэчак Астравеччыны [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://astraviec.org/cms/index.php?option=com>. – Дата доступу: 21.09.2016 г.